

ПРОФЕСОР СТЕПАН МАКАРЧУК: СПОГАДИ УЧНЯ

Моя перша зустріч із професором Степаном Арсентійовичем Макарчуком відбулася у серпні 1974 р., коли я, як абітурієнт історичного факультету Львівського університету, проходив співбесіду у присутності декана факультету і комісії. С. А. Макарчук – член факультетської комісії, очолював тоді кафедру історії СРСР. Запам’ятав навіть запитання, які він задавав пид час розмови зі мною – майбутнім першокурсником. Йшлося про етапи громадянської війни. Згодом, уже на третьому курсі я зрозумів, чому запитання були стосовно цього періоду: адже саме з цього відрізка історії завідувач кафедри С. А. Макарчук читав нам лекції.

На третьому курсі у нас відбувся розподіл студентів на спеціалізації. На “вітчизняну історію”, а цей напрям забезпечувала кафедра історії СРСР, мені не вдалося потрапити: чи то “запізно” записався (бо тут був конкурс), чи переважило те, що мої колеги-студенти знали про мою прив’язаність до французької мови і газети “L’Humanité”. У той час популярними були французькі пісні, які я виконував на вечорах у студентському клубі.

Однак, наприкінці четвертого курсу у С. А. Макарчука визрів проект написання колективної праці “Нариси історії робітників міста Львова”, яку мали виконувати четверо студентів з кафедри історії СРСР і я – з кафедри нової та новітньої історії. Тішило й те, що у цьому проекті брав участь мій друг Юрій Киричук, з яким ми мешкали у гуртожитку № 4. Зрештою, певна підготовка до спільної праці вже була, адже впродовж третього і четвертого курсів удвох готували бібліографічний покажчик до колективної монографії “Історія Львівського університету”. Її співавторами були і наші викладачі, серед них – Степан Арсентійович і Микола Григорович Крикун (на жаль праця так і не була надрукована, залишившись у рукописі).

Згодом студентське середовище відчуло на факультеті зміни, пов’язані з тим, що деканом став С. А. Макарчук. Наголошую передусім на двох фундаментальних речах, які відбулися: введено наукові семінари для студентів – заняття відбувалися в рамках спеціалізацій спільно для третього і четвертого курсів; С. А. Макарчук переконав Раду факультету стосовно збільшення годин на вивчення іноземних мов (упродовж першого-четвертого курсів). Слов’янські мови, які наші попередники інколи вибирали замість англійської, французької чи німецької мов, стали факультативними.

Написання дипломного проекту вимагало чималої праці. Позаяк я виконував розділ, присвячений післявоєнному періоду, то С. А. Макарчук націлював мене на вивчення архівних матеріалів, які значною мірою ще не були впорядковані. Цінний матеріал я зібрав на основі пресових видань, особливо багатотиражок львівських заводів і фабрик. У студентському середовищі нам навіть заздрили, адже до нашої роботи була прикута увага не лише колег-студентів, а й викладачів. Студенти наголошували, що готується праця, яка не піде “до коша”, як могло

бути з деякими дипломними роботами, а її будуть читати. захист пройшов успішно. Можливо, моя участь у цьому студентському проекті і безпосередні контакти під час його виконання з деканом С. А. Макарчуком вирішили мою майбутню долю як історика. У 1979 р., згідно скерування, я поїхав на вчительську роботу у СШ № 5 м. Дрогобича. Проте вже восени декан викликав мене до Львова на розмову щодо мого майбутнього переходу на викладацьку роботу в університет.

У серпні 1980 р. почався мій перехід зі школи на університетську кафедру. Степан Арсентійович націлював на те, що документи я маю оформити у відповідних інституціях дуже швидко, позаяк з 1 вересня у мене відповідальне завдання – їхати із студентами на польові роботи у Снігурівський район Миколаївської області. Студенти любили такі виробничі практики, адже спільна праця, проживання, як правило, у шкільних приміщеннях, вечірній відпочинок здружував їх, давав змогу краще познайомитися. Загін склався зі студентів історичного та географічного факультетів. У викладацьку групу, крім мене, входив також Ігор Андрійович Лісовий, кандидат наук і спеціаліст з античної історії, та четверо викладачів географічного факультету. Після повернення до Львова ми з Ігорем ще довго згадували купання в ариках, де вода пульсувала під тиском, зустрічі з корейськими кооператорами, які активно освоювали український степ, розмови з місцевими управлінськими працівниками.

Крім викладацької роботи на кафедрі історії СРСР я, як наймолодший викладач, був залучений до громадської роботи відповідального за проживання студентів у гуртожитку, допомагав в організації художньої самодіяльності, займався підготовкою стінгазет, виконанням численних доручень по кафедрі.

С. А. Макарчук націлював мене на наукові пошуки. Для мене стало зрозумілим, що досліджуватиме проблеми історії Галичини кінця XIX – початку XX ст. Спершу йшлося про вивчення селянського питання у цей період. Однак, С. А. Макарчук завжди підходив до кожної проблеми “з польотом” і так учив мене. У рамках наукового пошуку були етнічні та соціальні проблеми, питання українського національного і суспільного життя. На початковому етапі ми з моїм науковим керівником схилилися до вивчення радикального руху. У межах дослідження проблеми С. А. Макарчук запропонував вивчити окрему історичну подію – розстріл виборців у Дрогобичі в 1911 р.: під час виборів до австрійського парламенту загинуло 29 виборців і ще двоє померли від ран. Досить дивним нам видавалося те, що найавторитетніші видання оминули цю подію і не писали про неї. Спільно із С. А. Макарчуком ми підготували статтю, опубліковану республіканським журналом “Жовтень”; окремі її варіанти публікувала обласна преса. Через півроку з’явилася стаття “Каменярі на Стрілецькій площі” (про розстріл львівських будівельників у 1902 р.). Як і попередня, вона була надрукована у журналі “Жовтень”, а фрагментами – у пресових виданнях. Ці публікації, нові ідеї та опрацювання текстів, яке я робив за підтримки Степана Арсентійовича, робили мені добре ім’я у львівському науковому середовищі.

Наступного року я продовжив роботу над проблемами суспільного руху в Галичині.

У 1982 р. вступив до аспірантури, де під керівництвом С. А. Макарчука вивчав вплив російського (передусім підросійського українського) суспільного руху 1905–1907 рр. на національні та суспільні процеси в Галичині. Крім традиційного архіву – Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (на який опиралися дослідники, вивчаючи процеси початку ХХ ст.), за ініціативою наукового керівника я розпочав пошуки у Центральному державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (тодішньому Ленінграді) та московських архівах і бібліотеках. Працював у Державному архіві Жовтневої революції (особливо цінним виявився фонд “Департамент поліції. Особливий відділ”). Однак попрацювати з фондом Архіву зовнішньої політики Російської імперії тоді ще не вдалося: не отримав дозволу на користування фондами. Донині у мене зберігається відповідь заступника начальника архівного управління СРСР Агафонова, що матеріалів з теми дисертації не знайдено. Хоча це не так. Згодом мені вдалося отримати дозвіл на працю у цьому архіві і навіть опублікувати збірник документів на основі віднайдених матеріалів. Його відповідальним редактором став С. А. Макарчук.

Наприкінці 1985 р. я завершив написання кандидатської дисертації, а через декілька місяців її успішно захистив. У Степана Арсентійовича я став другим (після Ю. Киричука) учнем, який отримав науковий ступінь кандидата історичних наук.

У період горбачовської перебудови у Львівському університеті, зокрема на історичному факультеті, відбувалися зміни. З 1989 р. я почав працювати на кафедрі історії та етнографії України, яку очолив професор С. А. Макарчук. У цей час кафедра активно включалася у громадське життя. Для численних колективів заводів, фабрик, культурних установах ми читали лекції про українське національне відродження та національно-визвольний рух. Особливо актуальними в цей час були проблеми історії Українських січових стрільців, Західно-Української Народної Республіки, Української революції 1917–1921 рр. У 1989–1991 рр. кафедрали об’їздили з лекціями усі куточки Львівщини. Тоді я відчув, наскільки потрібними є історичні знання у переломний період: падала стара радянська система і ми стояли на порозі нашої незалежності. Степан Арсентійович відреагував на потреби громадськості книгою “Українська Республіка галичан”, яка викликала значний інтерес. На факультет надходили відгуки від учасників національно-визвольних змагань, багато з них пропонували власні матеріали і спогади з історії ЗУНР, які б у перспективі були представлені в історичних дослідженнях.

З висоти часу розумієш, що С. А. Макарчук належав до того грона вчених, які дуже відповідально ставилися до підготовки молодих фахівців історії. Статті, які я подавав до друку, він не формально переглядав, а часто вносив до них власні корективи, вказував на ті місця, де бракувало джерельного матеріалу.

Його вчительська концепція полягала у тому, що висновки чи важливі положення, які я підіймав як автор, мають бути належним чином аргументовані. Як приклад, він називав авторів, котрі у найвідповідальнішому місці тексту наводили цитату попередників, таким чином, усуваючись від власної авторської тези чи висновку.

Пригадую наші дискусії стосовно назв спільних публікацій. С. А. Макарчук великого значення надавав титулу статті, тобто її назві. Нашу спільну статтю “Дрогобицька кривава освята австрійської демократії” він уважав вдалою, а от наступну публікацію “Каменярі на стрілецькій площі” традиційною, чи як тоді казали, “збитою”. Учив так: прийшла якась ідея вночі, не полінився – встань і запиши, адже до неї ти можеш більше не повернутися.

Як декан запрошував на факультет відомих учених. Для того часу це були передусім московські дослідники. Серед них – професор Московського університету імені М. В. Ломоносова Василь Іванович Кузіщин. Пригадую, наш професор Роман Михайлович Бродський, випускник Санкт-Петербурзького інституту східних мов 1930-х років, ставлячи йому запитання наголосив, що ми у Львові залежні від концептуальних положень, які витворювалися у Московському університеті імені М. В. Ломоносова. І це було так. Натомість професор С. А. Макарчук, чи, можливо, тоді ще доцент, завжди мав власне бачення і не прогинався перед авторитетами.

Наприкінці 1980-х років ми відчули потяг С. А. Макарчука до етнології. Напевно, це було викликане новими віяннями і національно-державницькими змінами, які назрівали в українському суспільстві. Пригадую, з яким захватом він розглядав підготовлену нами таблицю на двері кафедри – “Кафедра історії та етнографії України”. У цей час відбулася, можливо малопомітна, але дуже важлива з перспектив української історичної науки подія: кафедра історії та етнографії України Львівського університету і кафедра історії України Прикарпатського університету підготували національну програму університетського курсу “Історія України”. Це було за рік до розпаду СРСР. Раділи, що старе формулювання “Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького 1648–1654 рр.” нам вдалося змінити на “Національно-визвольна війна”, а поруч із національним чинником – представити і національно-релігійний. Важливе місце у тодішній концепції історії України зайняли й процеси національного відродження.

Виконуючи адміністративні обов’язки С. А. Макарчук також активно займався науковою діяльністю. Монографія “Етносоціальний розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму” (Львів, 1983) стала основою його докторської дисертації та, попри обов’язкові для того часу ідеологічні штампи, донині не втратила своєї наукової цінності. Навіть у несприятливі для історичної науки 1970–1980-ті роки історик, у силу своїх можливостей, намагався захищати українську національну справу. У 1991 р. під його керівництвом укладено першу в державі програму курсу “Історія України”,

а 1992 р. вийшов у світ його оригінальний навчальний посібник “Український етнос (Виникнення та історичний розвиток)”. У 1994 р. за редакцією С. А. Макарчука видано навчальний посібник “Етнографія України”. Упродовж двадцяти наступних років автор плідно працював на ниві етнології, продовжуючи вивчати й історію етнопонаціональних процесів та суспільних рухів на західноукраїнських землях.

Упродовж багатьох років Степан Арсентійович Макарчук вів щоденник та писав спогади. Ми в Університеті з нетерпінням очікували появи книги спогадів професора. Напередодні її появи, 2 грудня 2014 р. Львів облетіла сумна звістка про смерть Степана Арсентійовича. Київський видавець мемуарів професора звернувся до мене, його учня, щоби написати коротенький вступ до книги, верстка якої вже була підготовлена.

Мені ж керівництво Університету доручило вести громадянську панахиду на Личаківському кладовищі. У пам’ять про свого Вчителя я ще раз нагадав присутнім сюжети з життя С. А. Макарчука, який народився 3 січня 1930 р. у селі Дуліби на Рівненщині. Селянська родина відзначалася працьовитістю та користувалася авторитетом серед односельців. У 1947 р. сім’ю Макарчуків спіткало горе: за зв’язки з українським національним підпіллям був ув’язнений та засуджений на три роки мордовських таборів батько – Арсен Макарчук.

Після закінчення Гощанської СШ Степан Арсентійович вступив на історичний факультет Львівського університету. У навчанні проявляв наполегливість, учився на “відмінно”, виділявся серед студентів активністю. Наукову діяльність розпочав у 1959 р. на посаді наукового співробітника Українського державного музею етнографії та художнього промислу Академії наук УРСР. У 1964 р. захистив кандидатську дисертацію. З 1973 р. почав працювати у Львівському університеті завідувачем кафедри історії СРСР, а з 1976 р. – деканом історичного факультету. За сумлінну наукову працю професор С. А. Макарчук був відзначений Почесною грамотою президії Верховної Ради УРСР, орденом “Дружби народів”. У 1999 р. йому було присвоєно звання “Заслужений діяч науки і техніки України”, а 2003 р. – “Заслужений професор Львівського університету”.

У нашій пам’яті Степан Арсентійович Макарчук залишиться не лише відомим істориком та вченим, але й людиною, яка окреслила життєву дорогу тисячам випускників Університету.

Олексій СУХИЙ

СПОГАДИ ПРО ДИДАСКАЛА

Моє перше знайомство зі Степаном Арсентійовичем Макарчуком відбулося 1 липня 1989 р. У ті часи абітурієнти проходили обов’язкову співбесіду. Головою вступної комісії історичного факультету Львівського університету був декан